

LANDSBYGDEN, NATUREN OCH DEN SVENSKA JORD- BRUKSPOLITIKEN

VILHELM MOBERG

I EKOKRITISK BELYSNING

Ann-Sofi Ljung
Svensson

När Karl Oskar efter sin och familjens långa resa når fram till den plats i Minnesota där han ska få återuppta sitt liv som bonde, hugger han ett märke i den största ek han hittar och skriver in sitt namn. Han har nu, på jungfrulig mark, mutat in en plats för sitt nya hem. Han synar allt noga, och finner det gott. Han mäter marken i tunnland, han kontrollerar myllans djup. Framför sig ser han åkermark, hundratals hölass, timmer till nybygget, fågel, vilt och fisk. Han är ”framme vid Matjordens rike för att ta det i besittning”.¹ Äntligen ska han få använda sina krafter till det enda som betyder något: förkovran.

Vilhelm Mobergs utvandrarepos i fyra delar publicerades mellan 1949 och 1959.² De kan läsas som variationer på ett tema som engagerade Moberg under hela hans verksamma liv: förlusten av landsbygden. Det var också en fråga som intensivt sysselsatte de svenska samhällsbyggarna under 1900-talets första hälft.³ Det alltmer moderna Sverige höll på att förlora sin landsbygdsbefolkning på grund av emigration och urbanisering.

Man kan tolka den för romansviten så avgörande scen i början av *Utvandrarna*, då Karl Oskar bärgar sitt hö och kastar de ”korta och spinkiga” stråna upp mot himlen och förbannar ”Herrens väderlek”, som kritik riktad mot ett Sverige som inte haft förstånd att värna sin landsbygd: ”Har du taet dä annra höet, så kan du ta detta också!”⁴ Hur han än arbetar så blir det inget över. Allt går till hypoteksräntan. Det egentliga problemet är inte torkan och den dåliga skörden, utan framförallt bankernas makt över bönderna.⁵ Det är huvudsakligen detta som, enligt Moberg, utarmat den svenska landsbygden.⁶

Den här artikeln behandlar Vilhelm Mobergs utopiska föreställningar om hur den svenska landsbygden skulle kunna räddas. Mobergs hjältefigur bryter upp och skapar med egen kraft och eget förnuft ett nytt och blomstrande liv förankrat i jorden. Detta kan läsas allegoriskt som det framväxande moderna Sveriges lösning på landsbygdens problem. Den *förkovran* Karl Oskar strävar efter genom de fyra romanerna är i grunden kompatibel med svensk jordbrukspolitik och folkhemsideologi. Men i det sammanhanget

heter det *tillväxt*. Att öka produktiviteten blir för Karl Oskar ett övergripande mål, som under romansvitens gång växer sig allt starkare. Hans envisa kamp för att utöka åkermarken och utvinna allt större skördar är övertydlig, och hans mer eller mindre monomana strävan efter tillväxt framstår som en symbolisk spegling av ett alltmer effektiviserat svenskt jordbruk.

Det kan synas paradoxalt att koppla samman en författare som för många är känd som nostalgisk bonderomantiker och modernitets- och folkhems-kritiker med modern jordbrukspolitik.⁷ Men det är ett betydelsefullt perspektiv, framförallt ur en eko-kritisk synvinkel. Den natur som omger människan i Mobergs romaner – inte bara i utvandrarsviten – har en tydlig och avgränsad uppgift: att tjäna människan. Här gör Moberg gemensam sak med de svenska folkhemsbyggarna. Naturen betraktas med modernitetens rationella blick; den blir huvudsakligen en produktionsyta för människans behov. Den gamla svenska bondekulturens syn på ”naturen som försörjningsbas” flyter hos Moberg samman med det moderna Sveriges behov av att öka landsbygdens produktivitet.⁸

Syftet med artikeln är mot denna bakgrund för det första att lyfta fram några av de åtgärder för att utveckla landsbygden som Moberg gestaltar, för det andra att visa att dessa åtgärder är förenliga med utvecklingen inom modern svensk jordbrukspolitik, och för det tredje att förankra Mobergs idéer i idéhistorisk och antropologisk forskning om människans förhållande till naturen. Dessutom öppnar artikeln upp för en miljöetisk frågeställning.

FRÅN 1930-TAL TILL 1950-TAL

Materialet som analysen baseras på är två av Mobergs romansviter. Förutom utvandrarseriens fyra romaner – *Utvandrarna* (1949), *Invandrarna* (1952), *Nybyggarna* (1956) och *Sista brevet till Sverige* (1959) – omfattar den Mobergs tre tidiga självbiografiskt grundade 1930-talsromaner om Knut Toring: *Sänkt sedebetyg*

(1935), *Sömmlös* (1937) och *Giv oss jorden!* (1939).⁹ Det finns ett samband mellan dessa romanserier.¹⁰ Den agrara utopi om ständig tillväxt som Moberg iscensätter i utvandrarromanerna under 1950-talet kan spåras tillbaka till hans 1930-talsromaner. De tidiga romanerna speglar mer konkret den svenska samhällsutvecklingen och skildrar betydelsefulla förändringar inom jordbruket. Men framförallt blickar de framåt. Moberg skapar här en framtidsvision om hur landsbygden ska kunna återerövra sin plats i det nya Sverige som växer fram i mitten av 1900-talet. Visionen i Toringromanerna bildar en bas för förståelsen av vad det är Moberg i allegorisk form gestaltar också i romanerna om Karl Oskar och hans familj tjugo år senare. Det handlar om att skapa förutsättningar för starka, dugliga och självständiga individer, att bygga ett fungerande samhälle där jordbruket och landsbygden har en viktig funktion att fylla. I denna vision ingår ökad produktivitet och ökat utnyttjande av jordens resurser. Den mest intressanta skillnaden mellan romanserierna i detta sammanhang är att Moberg i 1950-talsromanerna stärker produktivetsperspektivet och ökar tillväxttakten. Karl Oskars liv summeras delvis med utgångspunkt i bruten mark och skördekvantiteter. Det följer utvecklingen inom svenskt – och internationellt – jordbruk.

Uttolkare av Vilhelm Mobergs skönlitterära texter ställs inför en fråga som måste beaktas: Hur ser förhållandet ut mellan det Moberg gestaltar i sina verk och hans egna föreställningar och idéer? Moberg var inte bara skönlitterär författare, utan också framträdande samhällsdebattör.¹¹ Han hade starka åsikter, och framförde dem inte bara i journalistiska texter och debatter, utan också i sina skönlitterära verk. Det gör att en skillnad mellan romanfigurerna och författaren är svår att upprätthålla. Det är uppenbart för alla som fördjupat sig i Mobergs produktion, och flera forskare har också påvisat detta.

Som tydligast framgår det av Ola Holmgrens studie *Emigrant i moderniteten* (2005), där Mobergs skönlitterära texter analyseras ur ett psykoanalytiskt perspektiv som iscensättningar av olika ”experimentjag”.¹²

Holmgren tar sin utgångspunkt i en formulering av Johan Svedjedal om att romanerna var ”självbiografiska tankeexperiment”, och visar tydligt att en undertext av självbiografisk psykologisk natur löper genom hela Mobergs produktion.¹³

Mer konkret är Jens Liljestrand i både sin avhandling om Mobergs emigrantepos, *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie* (2009), och i sin Mobergsbiografi *Mannen i skogen* (2018).¹⁴ Han visar hur nära det är mellan Mobergs egna erfarenheter och hans fiktiva gestalters. Om förhållandet mellan Moberg och Knut Toring skriver Liljestrand bland annat:

Vilhelm identifierade sig med Knut Torings vantrivsel i storstan, men också med hans insikt om att det saknade inte längre gick att finna i hembygden. För honom själv fanns lösningen inte i att återvända till blodet och jorden i Moshultamåla, utan att uppfinna en ny bondeidentitet åt sig själv.¹⁵

Det är också det han gör genom Knut Toring. Knut måste förändras för att kunna leva i en tid som förändrats. Moberg har själv påtalat det självbiografiska i Toringromanerna: ”De problem som en författare fåfängt kämpar med i sitt privatliv försöker han lösa i dikten.”¹⁶

Moberg ligger också hela tiden nära sin samtid, och iscensätter samtiden och sina egna reflektioner om den i sina verk. De gäller även när han skriver historiskt. Liljestrand citerar i sin biografi ett brev från Moberg där denne kopplar sitt utvandrarepos till svenskt 1940-tal:

Det råder f. ö. en egendomlig parallell emellan förhållandena i Sverige nu och för 80 år sedan, när emigrationen började på allvar. Nu liksom då klagar folk över skattetrycket, byråkratiens övervalde, frihetens inskränkning och så vidare – och så talar de också om att emigrera! Men vart ska man emigrera i vår tid? Nu finns det inget Amerika, som

skänker bort gratis land till invandraren, som det gjorde på 1860-talet.¹⁷

Detta gör att det vore missvisande att i denna artikel betrakta Mobergs skönlitterära texter som autonoma verk. En tematisk kritisk läsning av hans litterära och journalistiska produktion visar att det finns konstanter, som har sin bas hos Moberg själv, och som filtreras genom olika fiktiva gestalter. Mobergs egen röst är många gånger framträdande. Det gör det berättigat att tala om ”Mobergs jordbruksutopi”, inte bara Knut Torings eller Karl Oskars Nilssons.

EN EKOKRITISK UTGÅNGSPUNKT

Vilhelm Mobergs jordbruksutopi implicerar både en jordbrukspolitik och en natursyn. Dessa båda aspekter kan inte särskiljas, eller uttryckt annorlunda: en jordbrukspolitik omfattar alltid en natursyn. Med natursyn avses, som miljöhistorikern Sverker Sörlin skriver i *Naturkontraktet. Om naturumgängets idéhistoria* (1991): ”de synsätt, attityder, estetiska och moraliska föreställningar om naturen som människor hyser.”¹⁸

Teoretiskt förankras artikeln därför i ett ekokritiskt perspektiv. Ekokritiken är en relativt ny teoribildning inom litteraturvetenskapen, där uttolkningar av litteraturens gestaltning av naturen och av människans förhållande till naturen sätts i fokus. Den har sin grund i ekologin som forskningsfält och tog explicit form första gången 1996 i Cheryll Glotfeltys och Harold Fromms *The Ecocriticism Reader* – en antologi som också innehåller något som kan betraktas som ett manifest.¹⁹ I takt med ett ökat intresse för studier som behandlar miljöfrågor har ekokritiken vunnit mark inom litteraturvetenskapen. Idag finns internationellt flera framställningar av ekokritiken som teoribildning.²⁰ Till dess kunskapsbas hör allt som på något sätt utforskar människans förhållande till naturen. Det gör att historiska, etnologiska, antropologiska och även naturvetenskapliga undersökningar utgör den huvud-

sakliga sekundärlitteraturen för en litteraturvetare som vill studera litteratur ur ett ekokritiskt perspektiv.

Ekokritisk analys är i många fall rent deskriptiv och har som mål att beskriva hur naturen eller människans förhållande till naturen gestaltas i litteratur. Men ekokritik är även en ideologikritisk tolkningsteori, som implicerar frågor om rätt och fel och frågor om hur vi som människor bör agera.²¹ Ekokritiken sysslar med andra ord också med normativa frågeställningar. Det huvudsakliga föremålet för ideologikritiken är den antropocentrism som genom historien enbart sett till människans egen nytta. Ett antropocentriskt förhållningssätt sätter människan i absolut centrum i världen, i motsats till en biocentristisk eller ekocentrisk hållning som ger även naturen, det vill säga allt annat organiskt liv, ett egenvärde.²² Analysen i denna artikel är i huvudsak deskriptiv, men den avslutas med att kort hänvisa till en generell miljöetisk fråga: Är det rätt att vi människor överanvänder naturens resurser på bekostnad av andra livsformer för att maximera våra levnadsvillkor?

Analysen har en specifik utgångspunkt i kritiken av den natursyn som Greg Garrard kallar en "cornucopian position".²³ Naturen ses där som ett ymnighetshorn av resurser, som står till människans förfogande. Ur detta ymnighetshorn strömmar – med människans hjälp – ett ändlöst flöde av "wealth, growth and commodity production".²⁴ I vår samtid – med insikten om pågående allvarliga klimatförändringar – företräds denna position både av så kallade klimatförnekare och av förespråkare för miljölösningar som huvudsakligen är knutna till ekonomi och teknologi. Detta är en antropocentrisk hållning, eftersom "cornucopians take little or no account of the non-human environment except insofar as it impacts upon human wealth or welfare. Nature is only valued in terms of its usefulness to us."²⁵

Denna natursyn kan spåras långt tillbaka i tiden. Inom forskningsfält som idéhistoria, etnologi och antropologi finns flera centrala förklaringar till det herravälde över naturen som utvecklats i Västerlandet.

En av de teorier som fått starkt genomslag inom ekokritiken handlar om kristendomens inflytande

på den västerländska människans förhållande till naturen. År 1967 publicerades en idag kanoniserad artikel i vetenskapstidskriften *Science* skriven av den amerikanske historikern Lynn White Jr: "The Historical Roots of Our Environmental Crisis". Den återpublicerades sedan i Glotfeltys och Fromms antologi.²⁶ White borrar sig ner genom historien och leder läsaren tillbaka till den judisk-kristna föreställningen om människans gudagivna uppgift att härska över naturen. Kristendomen ärvde från judendomen idén om en början – en skapelseberättelse – och om en linjär tid. Människan är skapad till Guds avbild, och allt annat är skapat för att tjäna henne. Människan är med andra ord transcendent, och står bortom och över den naturliga världen. Detta står i motsats till människans ställning i en tidigare animistisk natursyn, där alla naturens objekt hade en likvärdig andlig ställning i förhållande till varandra. Den judisk-kristna tanken gav härmed människan monopol på, som White skriver, "spirit in the world". Det blir då möjligt för henne att "exploit nature in a mood of indifference to the feelings of natural objects".²⁷

Västerländskt tänkande har också – i enlighet med den linjära tidsuppfattningen – ärvt föreställningen om utveckling. Hela vår verksamhet som människor idag bygger på en tilltro till ständigt framåtskridande, och den vetenskapliga utvecklingen har, hävdar White, varit "cast in a matrix of Christian theology".²⁸

Detta blir tydligt under hela vår moderna historia: i 1600-talets vetenskapsoptimism, i upplysningens framstegstro, och i industrialismens accelererande teknikanvändning. Idéhistorikern Tore Frängsmyr beskriver utvecklingen i sin bok *Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanke-tradition* (1980).²⁹ Frängsmyr vill förvisso tona ned kristendomens betydelse, men han lyfter fram bland annat 1600-talsfilosofen Francis Bacons betydelse för utvecklingen av ett nytt framtidsprogram.³⁰ Vetenskapen skulle utvecklas och användas för att gagna människan och samhället, och det skulle ske inom ett kristet paradig:

I syndafallet hade människan förlorat möjligheten att skaffa sig kunskap i djupare mening. Därmed förlorade hon också den härskarställning i naturen, som Gud tilldelat Adam. Denna ”straffperiod” var nu till ända, kunskapen skulle återupprättas och människan åter bli herre över naturen.³¹

Frängsmyr visar också i sin framställning att även de 1700-talstänkare som såg på människan som en del i ”naturens ordning” utgår från ett kristet härskarparadigm. Han refererar till Linné: ”Det yttersta ändamålet med hela den skapade naturen är emellertid människan, ’Guds ädlaste kreatur’. Meningen är att hon dels skall utnyttja allt skapat till sitt uppehälle, dels skall få insikt om Guds storhet.”³²

Både den svenska traditionella bondekulturen och 1900-talets rationaliseringssträvanden inom jordbruket låter sig ledas tillbaka till denna judisk-kristna tanketradition om att, som Sverker Sörlin uttrycker det, ”[o]dlingen var en helig handling”. Expansion och utveckling ingår här som ”ett led i en gudomlig plan med världen”.³³

Men det finns de som vill förlägga människans självpåtaga härskarroll ännu längre tillbaka i tiden. En vanligt förekommande antropologisk förklaring tar sin utgångspunkt i den agrara, neolitiska revolutionen för 12 000 år sedan. När människan blir bofast och börjar lagra förnödenheter och odla spannmål för sin försörjning, sker en förändring av förhållandet till naturen. Naturen betraktas alltmer som en resurs som måste förvaltas. Det uppstår därmed en skillnad mellan de kultiverade delarna av naturen och de naturliga, det vill säga vildmarken. Jordbrukaren blir, som Sörlin uttrycker det, ”sektiv i sin respekt”. Det är kulturväxterna som vördas.³⁴

Det här är idag en accepterad grundläggande förklaring till den makt över naturen som människan kommit att utveckla under historiens gång. Ingen har dock gått så långt i den ekokritiska analysen av detta som den brittisk-amerikanske litteraturforskaren och filosofen Timothy Morton. Han har myntat begreppet ”agri-

logistik”, som han utvecklar i *Dark Ecology* (2016).³⁵ Agrilogistiken utgör den drivkraft som fortfarande styr oss som lever i det som Morton kallar ”det postmesopotamiska rummet”, det vill säga det jordbruksparadigm som uppstod när människan blev bofast. Det är detta paradigm som har lett oss till den punkt vi befinner oss idag: ”Global warming is a symptom of industrialization, and industrialization is a symptom of massively accelerated agriculture.”³⁶ Jordbruket som företeelse liknas vid en maskin – eller ett datorprogram – som när den väl satts igång fortsätter i allt snabbare takt. Den skapar – och kräver – både en ständig utveckling som resulterar i acceleration och en föreställning som reducerar mänsklig existens till enbart kvantitet. Mortons dom över agrilogistiken är hård: ”A twelve-thousand-year structure, a structure that seems so real we call it Nature. The slowest and perhaps most effective weapon of mass destruction yet devised.”³⁷

För den konkreta analysen av Vilhelm Mobergs jordbruksutopi behöver vi emellertid förflytta oss längre fram i tiden. En viktig ekokritisk utgångspunkt blir då att betrakta utvandrarromanerna i förhållande till den utveckling som skett under deras tillkomstprocess i mitten av 1900-talet. Här blir den diskussion som ägt rum under de senaste decennierna om den geologiska period som fått beteckningen antropocen intressant.³⁸ Antropocen betecknar den epok i jordens historia där människan som art gjort så stora avtryck på jordytan att man kan tala om ett geologiskt lager. Meningsskiljaktigheterna om antropocen har främst gällt datering.³⁹ Inleds den i den neolitiska perioden då människan börjar odla jorden? Eller ska man se 1700-talets industrialisering som starten? Den idag, enligt Sörlin, mest rimliga begynnelsen på denna period har satts till mitten av 1900-talet. Det finns flera förklaringar, men för analysen av Mobergs jordbruksutopi blir de så kallade Keelingkurvorna betydelsefulla. Sörlin skriver:

Vid mitten av 1900-talet sker något drastiskt: kurvorna sticker plötsligt uppåt, brantare än under

någon annan period. De har kallats *hockey stick curves*. Man får tänka sig klubban liggande: ett hundratals år långt skaft med svag lutning, så det korta, uppåtstående bladet som visar den dramatiska vändningen under ett fåtal årtionden.⁴⁰

Dessa kurvor, som fått sitt namn efter den amerikanske forskaren Charles David Keeling, ligger till grund för det man kommit att kalla ”Den stora accelerationen”. Från och med mitten av 1900-talet sker en ökning av nästan alla mätbara miljöpåverkande faktorer globalt sett: bland annat utsläpp av koldioxid, minskning av regnskogsareal, försurning av haven, utökad jordbruksareal. Förklaringen till de branta kurvorna är att det efter andra världskriget skett en kraftig tillväxt av jordens befolkning, och därmed en ökning av användningen av energi och naturresurser. Det är en användning som skapat direkta spår på jorden.⁴¹

Detta utgör en intressant fond till det som Vilhelm Moberg gestaltar i utvandrarsviten: Karl Oskar Nilssons kraftfulla arbetsinsats med utvecklingen av den egna jorden kan i allegorisk form ses symbolisera inte bara en svensk, utan även en internationell effektivitetsökning. Moberg skriver sin romansvit just vid den tid som denna accelererande tillväxtprocess tar fart. Det kan också ses som betecknande att Moberg låter utvecklingen äga rum i det land som också varit det huvudsakliga drivmedlet i den globala tillväxtmotorn.

TIDIGARE STUDIER

Både Knut Toringsviten och utvandrareposet har varit föremål för forskning. Ingen har dock i forsknings-sammanhang ställt ekokritiska perspektiv i fokus. Det finns emellertid exempel på senare tids studentuppsatser, som visar på ett intresse för ekokritik och på dess relevans för Vilhelm Mobergs texter.⁴²

För denna studie har både Johan Svedjedals och Anna Williams analyser av Toringromanerna varit betydelsefulla ingångar.⁴³ Båda två sätter den intellektuelle

Knut Toring i förgrunden och ser – med rätta – bristen på intellektuell stimulans som drivkraften i den unge Knuts avståndstagande från landsbygden. Williams analyserar dessutom ingående den stad-land-konflikt som skildras i romanerna, och hennes analys är den hittills mest uttömmande som gjorts om dessa romaner.

Toringromanerna analyseras också, så som redan nämnts, av Ola Holmgren. Knut Toring är ett av Mobergs ”experimentjag”, där författaren försöker att hantera en ”modernitetens kris”. Moberg gestaltar en ”modern livskänsla”.⁴⁴ Han går, som Holmgren skriver, ”bokstavligen emot hela den ekonomiska, kulturella och socialpolitiska utveckling som under det svenska 30-talet tar sikte på urbanitet och modernitet, folkhem och socialstat.” Men samtidigt ”kommer han paradoxalt nog även att bejaka moderniteten” genom sin längtan efter frigörelse.⁴⁵

Utvandrarromanerna har grundläggande utforskats av Gunnar Eidevall, som i *Vilhelm Mobergs emigrantepos* (1974) noggrant beskriver hela dess tillkomst-historia.⁴⁶ För denna analys är dock Jens Liljestrands redan nämnda *Mobergland* och *Mannen i skogen* mest betydelsefulla, eftersom de visar hur nära Moberg befinner sig sin egen samtid och sin egen person när han skriver om utvandrarnas vedermödor i det nya landet. Liljestrand citerar ett brev från Moberg 1947: ”Jag kan svenskt jordbruk, jag är oerhört intresserad av att lära mig amerikanskt. Och någon av huvudpersonerna i min bok skall vara en smålandsbonde, som förvandlas till farmare.”⁴⁷ I detta påstående ligger ett oceaniskt avstånd mellan den förödmjukade småbrukaren som inte kan leva på sitt slit och den självständige storbonden som i förtröstan kan lämna över sin gård till de efterkommande. Det är en bild av ett samhälle som tar ett stort ekonomiskt och socialt språng.

LANDSBYGD UNDER OMVANDLING

När Moberg i 1930-talstrilogin om Knut Toring ger sig i kast med att i romanform diskutera den svenska

landsbygdens omvandling i syfte att rädda den, gör han det på två motsatta sätt. Dels utövar han en kritik mot det samhälle han ser omkring sig – det handlar här huvudsakligen om en traditionell civilisationskritik med udden riktad mot staden och det liv som levs där, men också om en mer specifik kritik mot det svenska folkhemsbygget; dels ansluter han sig väsentligen till den modernitetsbejakande jordbrukspolitik som tar form i Sverige under 1930-talet. Det är genom moderniseringar som landsbygden åter ska bli levande. Romanerna skildrar den inledande fasen av den rationalisering som kom att totalt förändra det svenska jordbruket fram till 1970-talet, och de kan sägas indirekt sanktionera ett systemskifte inom jordbrukspolitiken. Den utopi Moberg gestaltar i trilogin följer några av de grundläggande premisserna för moderniteten: teknik, utveckling, framsteg.

Sänkt sedebetyg handlar om författarens alter ego – Knut Toring – som växer upp i en liten by i Småland i början av 1900-talet. Det är hans barndom vi får följa under romanens gång. Romanen inleds dock med att läsaren får möta den drygt 30-åriga Knut i hans nya urbana liv. Vi befinner oss nu i Mobergs samtid, i skrivandets stund. Knuts dröm om ett fritt och intellektuellt liv har brutits ned av ett tröstlöst arbete med kommersialiserad masslitteratur. Hans vantrivsel växer och vi får följa hans uppvaknande tankar om att återvända till hembygden.

Skildringen av staden i den andra romanen, *Sömnlös*, är obarmhärtig. Staden gröper ur människans själ och ger henne ingen möjlighet att utvecklas.⁴⁸ Stadsföraktet i romanen är konventionellt och stereotyp; det bygger på samma civilisationskritiska föreställningar som blev tydliga redan under slutet av 1800-talet. Staden är kommersialism och konsumism, ytlighet och själlöshet, nervositet och högt tempo.⁴⁹

Men Toringromanernas civilisationskritik korresponderar också mer specifikt med 1930-talets Sverige. Det moderna samhällets expansiva inriktning framställs av Knut som tre dyrkade gudar: ”Årsinkomsten [---] Levnadsstandard [---] Bekvämlighet.”⁵⁰ Knut

och hustrun Aina sitter om kvällarna i det begynnande folkhemssverige tillbakalutade i sina sköna fåtöljer. De lever i välstånd – och tristess. Knut har 10000 svenska kronor i årsinkomst. Men allt försvinner till ingen nytta. Staden kan inte leda till förkovran, den slukar allt.

Den som i romanen får gestalta en oreserverad entusiasm inför folkhemsbygget är Ainas bror. Han är företagsledare, har just byggt villa i en förort och förkunnar den nya tidens evangelium: ta lån och köp hus – skaffa ”lagfartsbevis på lyckan” som Knut hänfullt uttrycker det.⁵¹ Svågern får representera Mobergs kritik mot både en växande och förkvävande materialism, och mot en modern ekonomisk livegenskap. Men han företräder också idén om kärnfamiljen som livets fixpunkt. Knut högaktar sin hustru och älskar sina barn, men han lider av att vara den länk som brutit släktets kedja av jordbrukare. Slakten har förbundet honom med jorden, och med den frihet som förknippas med den. Förankringen i jorden – i hembygden – ses som motpolen till den kulturella misär och det ekonomiska förtryck som karaktäriserar det urbana livet.

Mobergs starkaste kritik av de svenska folkhemsambitionerna handlar om just bristen på frihet för individen i det samhälle han ser växa fram. Mobergläsaren känner igen detta. Temat finns i alla Mobergs romaner. Det är navet. Fogdens makt – eller statens – eller kapitalets – eller marknadens – underminerar människans frihet. Den som starkast betonat detta är den liberale debattören Johan Norberg som beskrivit Mobergs samhällsengagemang i sin bok *Motståndsmannen Vilhelm Moberg* (1997): ”Men det finns en gemensam nämnare: kampen för friheten mot statsapparaten, för individen mot kollektivet. Staten, överheten och politikerna var alltid Mobergs fiender. Varje individ uppfattade han som ett självändamål, som inte fick användas som medel för något annat mål, oavsett hur gott det kunde vara.”⁵²

Även Liljestrand sammanfattar Mobergs frihetspatos på liknande sätt i *Mannen i skogen*:

Han var motståndare till storfinans och bolagskapitalism, samtidigt som han under 1930-talet utvecklade en glödande antikommunism, eftersom han också betonade individens frihet och rätt till frukterna av det egna arbetet. Med folkhemmets och välfärdsstatens framväxt blev han dessutom med tiden en svuren fiende till det svenska skatteväsendet. Hans idealtyp var den självägande bonden, som berikade sig på eget arbete, rådde själv över sina marker och, i fall större gemensamma åtagande krävdes, främst solidariserade sig med människorna i sin närmaste omgivning.⁵³

Så ser bakgrunden till Mobergs jordbruksutopi ut. En förändring måste ske. Hur kan man få landsbygden att verka som en motkraft i en dystopisk urban modernitet? Hur kan man hindra staden att sluka landsbygdens barn? Hur kan man som människa leva ett självständigt liv?

Knut Toring bryter upp från staden och familjelivet och återvänder i mitten av andra romanen till hembygdens by Lidalycke. Han funderar över hur en lösning för landsbygden kan se ut. De förslag som växer fram i *Sömmlös* och i den sista delen, *Giv oss jorden!*, handlar om modernisering och självständighet. Konkret handlar det om vattenledningar, elektricitet och teknifiering, om sambruk, Kooperation och bygdegårdar: men framförallt om konstgödsel. Som en förutsättning för att en förändring ska komma till stånd måste dock landsbygdens befolkning bli fri från bankernas makt. Frihet från bankerna är både ett medel och ett mål. Den är ett medel för att kunna öka tillväxten, men tillväxten är också i sig ett medel för att uppnå frihet.

I centrum för jordbrukets utveckling i Lidalycke står den unga Betty. Hon har ensam tagit över gården efter sin försupne far, och arbetar med att utveckla den. Det är sannolikt ingen tillfällighet att Moberg väljer en kvinna i den rollen. Kvinnorna lämnade landsbygden i högre grad än männen.⁵⁴ Betty är med andra ord realistisk, och kan ses som en utopisk gestalt.⁵⁵

Hon är fast förankrad på landsbygden – men samtidigt modern. Hon installerar vattenledning, skaffar badkar och drar in el. Hon för bok och gör budget för utgifter och inkomster. Hon har gått lantbruksskola, lyssnar på väderleksrapporten, men framförallt tillber hon den nya tidens ”treeniga gudom” och gödslar med ”kväve, kali och superfosfat”.⁵⁶ Det är ett av de viktigaste budskapen i Mobergs framtidsvision: öka avkastningen från jorden så att dess brukare kan leva av den och därmed bli fri.

1930-TALETS LANDSBYGDSDEBATT

För att förstå varför Knut Toring förespråkar en modernisering måste man vara medveten om den debatt som fördes om landsbygden under 1930-talet. Mobergs utopi går delvis i linje med de politiska krafternas medvetna strävanden. Han företräder visserligen en småbrukarlösning, även när svensk jordbrukspolitik under 1930-talet börjar ta avstånd från den.⁵⁷ Men inga av Mobergs förslag i Toringsviten kunde egentligen uppfattas som nostalgiska eller regressiva. De var heller inte mer radikala än att de diskuterades och också redan genomförts. Moderniseringen var på gång. Konstgödseln var etablerat sedan länge, men 1930-talet var en brytningsperiod. Under 1940-talet ökade användningen kraftigt.⁵⁸ Sambruket var en form som diskuterades, och byggandet av bygdegårdar ägde rum parallellt med framväxten av folkrörelserna.⁵⁹ De hade byggts sedan början av 1900-talet och hänger ideologiskt väl ihop med tanken om sambruk, eftersom de tillkom på eget initiativ från boende i mindre samhällen på landsbygden.

De viktigaste dokumenten för att förstå samtidens debatt och de förslag som diskuterades är de statliga jordbruksutredningar som presenterades under 1930- och 40-talen. Det är digra betänkanden som genomlyser hela avfolkningsproblematiken från emigrationens inledning 1850 fram till 1930-talets nationella migration. Allt undersöktes: kreditförhållanden,

inkomstutveckling, produktion av fjäderfä och slakt-djur, mejerihantering, egnahem, ofullständiga jordbruk, hantverk, binärningar. Sammantalet utvecklar de en hegemonisk statligt uppbyten diskurs som rör sig i riktning mot rationaliserad och centraliserad stor-drift.⁶⁰ I utredningarna formuleras förutsättningarna för de kommande viktiga reformbeslut som togs 1947 och 1967, och som kom att vara avgörande för den genomgripande strukturovandlingen av det svenska jordbruket och den svenska landsbygden.⁶¹

Mobergs idéer i romantrilogin korresponderar med flera av de rationaliseringsförslag som togs fram i utredningarna: bland annat en ökad användning av konstgödsel. Han återkommer även senare till just jordbrukskemins välsignelse. I krönikan *Bondeåret* från 1966 slår han fast: ”För övrigt finns det nuför-tiden något annat än väderleken, som bestämmer om det skall bli ett sädesrikt år eller inte. Det finns konstgödsel. De som uppptecknade Bonde-Practican visste inget om konstgödsel.”⁶² Här betonar han också att det är människan som råder över jordens produktivitet: ”Människan går före naturens makter med gott exempel och visar hur de skall bete sig för att liv av alla slag skall växa och frodas.”⁶³ Det var tidigt i agrarkemins historia en vedertagen uppfattning att människan genom konstgödsel återställde balansen i naturen och effektiviserade den.⁶⁴

Det är en ironi att romanerna så påtagligt vänder sig mot det svenska folkhemsbygget, samtidigt som de var med om att i grunden sanktionera den jordbruks-politik som var en del av välfärdsprojektet. Att öka produktiviteten, ge ökad inkomst och levnadsstan-dard till landsbygdsbefolkningen ingick i projektet. En självklar tanke, givetvis. Men det Moberg inte såg då var det kontraproduktiva. Rationaliseringarna kom på sikt att leda till än högre utflyttning, större produk-tionsenheter, oetisk djurhållning och kemikalietung odling. Det var inte det han såg som målet.

Men det finns en aspekt i modern jordbrukspolitik som Moberg hårdnackat tog avstånd från: penning-ekonomin. I journalisten och författaren Ludvig

Nordströms reportageböcker *A.-B. Nord-Europas förenade bönder* (1931) och *Bonde-Nöden* (1933) får man en samtida bild av den pågående utvecklingen av landsbygden.⁶⁵ Nordström är en stark modernise-ringsförespråkare och entusiastisk över all utveckling han möter under sina resor. Han ser ekonomisk rationalisering som den viktigaste drivkraften till ett modernt jordbruk. Han är journalist, men som sådan tendentiös. Han lyfter medvetet fram lyckade storbön-der som skapat industriliknande produktion, och han visar avskräckande exempel på småbönder som inte lyckas leva på sitt arbete.⁶⁶

Moberg var mycket kritisk till Ludvig Nordströms högljudda industrialiseringsentusiasm. Det finns, som Magnus von Platen påpekat i sin Mobergbiografi, ett direkt samband mellan Nordströms reportage om den svenska landsbygden och Mobergs roman *A. P. Rosell, bankdirektör* (1932), som föregår Toringtrilogin.⁶⁷ Romanen är en satir som skulle visa hur det ser ut i ett samhälle som enbart lyder under marknadens lagar. Här blir Mobergs ekonomiska självständighetskrav tydligt.⁶⁸ Även Knut Toring är bestämd i denna fråga. Bönderna får inte bindas upp av finansiärer i städerna: ”Ja, endast var femte bonde i landet hade ju sin jord skuldfri. Jorden ägdes av människor som aldrig gjorde ett handtag vid bondearbetet, den ägdes av stadsbor, som lånade ut sina pengar till jordens brukare och drog räntorna från deras grödor. Var det rättvist? Nej, jorden måste bli brukarnas egendom.”⁶⁹

MODERNITETEN, MÄNNISKAN OCH JORDEN

Men hur hänger Mobergs, alias Knuts, evangelium ihop? Hur får han moderniteten förank-rad hos människan och i jorden?

Utgångspunkten är, som tidigare nämnts, Mobergs intensiva förespråkande av den enskildes rätt till frihet, vilket är en konstant i moderniteten i allmänhet och i svenskt samhällsbygge i synnerhet.⁷⁰ Det utgör grund-pelaren i nästan allt Moberg skrivit. Inga totalitära

eller kollektivistiska maktmedel får styra individen. Han – det är oftast en han – är sin egen herre.⁷¹

Men denne idealiserade gestalt ser sig inte bara som herre över sitt eget liv, utan även naturen är något som måste behärskas. Naturen mäts uteslutande efter vad den kan ge människan. Här följer Moberg både det gamla bondesamhällets och modernitetens gemensamma grundbetingelse: behovet av råvaror. Redan i *Sänkt sedebetyg* betraktar barnet Knut naturen på detta sätt. Han ser bara det som går att äta. Han snärjer gäddor i Gölabäcken, plockar smultron i hagen, lingon i skogen, letar honungskakor i humlornas bon, och sommaren är som en gräslökssmörgås.⁷² När den unge Knut i slutet av romanen står och blickar ut över den bygd han snart ska lämna övergjuts den av ”gräddgult sken från soluppgången” och framför sig ser han röken stiga från rågaxen ”som imman från ett brödbak, som just tagits från ugnen.”⁷³ Funktionaliteten bildar basen för den estetiska upplevelsen av kulturlandskapet, vilket beskrivits av Allen Carlson i *Nature and Landscape. An Introduction to Environmental Aesthetics* (2009): ”the landscapes of agriculture have great aesthetic value, much of which depends on their function and on how well or how poorly they fulfill it.” Den mänskliga blicken ser och värderar i detta fall naturen som en resurs.⁷⁴

Detta kan tyckas vara ett givet synsätt för ett land vars landsortsbefolkning delvis fortfarande levde i fattigdom. Men det fanns under 1930-talet alternativa utopier, vars syfte var att värna landsbygden som en fungerande miljö även för andra former av liv. I sin skrift *Fred med jorden* från 1940, utgiven bara ett år efter *Giv oss jorden!*, väljer Elin Wägner tillsammans med Elisabeth Tamm en annan väg.⁷⁵ Deras programskrift har en betydligt större bredd än Mobergs litterära framställning, och den talar med ett språk som når fram även till oss idag.

Wägner och Tamm har en mer biocentrisk utgångspunkt än Moberg. Naturen har också ett värde i sig. Människan måste ”samarbeta med naturen” och ”leva i samförstånd med den”. Hon har inte rätt att ”störa

den fint avvägda balansen” och inte heller syssla med ”hänsynslös förskottsuttagning”. Den teknifiering de ser utvecklas måste anpassas till jordens förutsättningar och begränsningar. De vänder sig mot att naturens egen ”fria verksamhet inskränkts” och att ”hennes arbete i människans tjänst ständigt ökats”.⁷⁶ Deras lösningförslag handlar om småskalighet, hantverk och erfarenhetsbaserat kunnande. Målet är att ”[d]et biologiskt riktiga” också ska bli ”det ekonomiskt mest fördelaktiga”.⁷⁷

Moberg ställde upp på stora delar av deras förslag. I ”Mordet på landskapet”, en av de få miljöpolitiska texter Moberg skrivit, publicerad i *Otrons artiklar* 1973, berättar han om *Fred med jorden*:

Jag har boken i gott minne, emedan jag anmälde den i en högst positiv recension i Dagens Nyheter 1940. Jag instämde helt i dess förkunnelse, dess lidelsefulla uppmaning att upphöra med exploateringen och förödelsen av naturens värden: Slut fred med vår jord!⁷⁸

Mobergs recension var publicerad den 4 september 1940.⁷⁹ Han håller framförallt med Wägner och Tamm i deras syn på de nackdelar som jordbrukets industrialisering och specialisering fört med sig. Men han har också invändningar:

Tamm-Wägners vidräkning med maskinåldern inom vårt lantbruk rymmer en mångfald riktiga iakttagelser, och ännu för några år sedan skulle undertecknad oreserverat instämt i hela kritiken. Men sedan jag närmare lärt känna vårt moderna jordbruk genom personlig beröring, anser jag mig kunna konstatera att här dock framlagts endast den ena sidan av saken, den mörka sidan.

Jordbrukets teknifiering är trots allt, hävdar Moberg, nödvändig. Den har frigjort landsbygdens befolkning och lyft den från fattigdom. Bonden är nu ”arbetsträl i mycket mindre grad än förr”.⁸⁰

I slutet av recensionen återkommer han till sin mest fundamentala bevekelsegrund: bondens frihet. Han diskuterar där Tamms och Wägners förordande om en jordbesittning i form av den gamla Åbo-rätten, ett slags statligt avgiftsfritt arrende istället för privat ägande. Moberg ser positivt även på detta förslag. Det skulle kunna frigöra bonden från hypoteks-räntans förbannelse:

Omkring 80 procent av Sveriges bondejord är skuldsatt; den enskilda äganderätten till jord är alltså i våra dagar någonting i hög grad illusoriskt. Den har i stor utsträckning förvandlats till en rätt att låna. Uttrycket självägande bonde är snart endast ett uttryck. Det är räntebetalningen som tynger jorden och tvingar den nominelle ägaren att utvinna mesta möjliga avkastning av den på kortast möjliga tid; det blir icke någon jordförvaltning under ansvar mot de efterkommande. Här ligger jordproblemetets innersta kärna.⁸¹

Den balans Moberg eftersträvar i denna recension från 1940 tar hänsyn till både människan och naturen. En modernisering av jordbruket är förvisso nödvändig, men den ska vara måttfull. Moberg har dock inte samma biocentriska natursyn som Wägner och Tamm. Faktum kvarstår: Mobergs formuleringar i recensionen visar, som i Toringromanerna, att människan är det mått utifrån vilket naturen ska mätas. Jorden betraktas uteslutande som *människans* "livsrum" och den avslutande frågan är: "Hur ska vi människor med största möjliga rättvisa uppdelat jorden och dess tillgångar mellan oss?"⁸²

KONTURERNA AV EN JORDBRUKSPOLITIK

Hur ser det då ut om man kopplar det jordbrukspolitiska och det ekokritiska perspektivet på Toringromanerna till utvandrarromanerna?

Även Karl Oskar ser i jorden och i naturen omkring

sig i första hand sin egen förkovran och självständighet. Arbetet, människans strävan, är en gudomlig kraft sprungen ur jorden. Och målet med den mänskliga styrkan är att bygga en plats att leva på. Men i det land han bor går inte det: "Kung Oscar hade just tillträtt rikena Sverige och Norge. Karl Oskar Nilsson hade blivit kung i ett stenrike."⁸³

I inledningskapitlet i *Utvandrarna*, "Kung i stenriket", visar Moberg tydligt vad som är skälet till Karl Oskars beslut att söka sig bort från Sverige: "Han kom underfund med, att han måste bryta upp mera jord."⁸⁴ Han har skulder och räntor och de sju tunnland som gården Korpamoen består av räcker inte till. Det finns inte mer att ta av. Han kan inte expandera. Naturen sätter hinder i vägen:

Karl Oskar gick ut och synade den ouppodlade marken i Korpamoen. Det var granskog och bergknallar, det var ödsliga moar och ljungris och tallrötter, det var sura sänkor med vitmossa och tranbär, det var tuvig och kullrig slätteräng. Och återstoden var stenskärv. Han tog en järnstång och stötte ned den här och var, och överallt hördes samma klang: sten. [---] Det var en sorgsam sång för den som ville bryta mer åker [---].⁸⁵

Man kan i *Utvandrarna* skönja konturer till något man skulle kunna kalla en jordbrukspolitik. Karl Oskar skulle kunna ta sig an den steniga marken om han bara fick bättre förutsättningar. Om han hade råd med en häst skulle det vara möjligt. Problemet för Karl Oskar är inte bara att han på grund av vädret lider av flera dåliga skördeår i rad, utan att han har varit tvungen att belåna Korpamoen när han övertog det efter sin far. Och när hypoteksräntan inte går att betala, får han ta nya lån: "Efter tre år i Korpamoen hade Karl Oskar en ko mindre i fähuset och 70 riksdaler mera i skuld än den dag han tillträdde. [---] De hade strävat framåt, och det gick bakåt."⁸⁶ På nätterna ligger Karl Oskar vaken och tänker på räntan.⁸⁷

Det som får Karl Oskar att övertala sin hustru att

beträda den långa resan över Atlanten är en bild i en tidning som ger förhoppningar om ett förlovat land, eller som det heter på engelska ”a land of plenty”:

Sädens skylar var oräkneliga som havets böljor.
Här svallade ett hav av gyllene säd, utbredande sig
som en enda stor sädesbinge av outtömligt djup.
Det var frukten på jorden, som han här såg, en
ofattbar mängd av bröd åt människorna: *En vete-
åker i Norra Amerika*.⁸⁸

Efter ankomsten till Ki-Chi-Saga i Amerika, där han tagit 160 acres obrukad men löftesrik mark i besittning, finns egentligen bara en enda tanke hos honom: att utvidga sin åkerareal och öka avkastningen. Allt han producerar får han förvalta själv. Här finns ingen som avkräver honom räntor. Av överskottet bygger han nya och större hus, och investerar i produktförädlade utrustning som gjutjärnsspis och symaskin. Detta kan läsas symboliskt som en bild av modernitetens drivkrafter: utveckling och tillväxt.⁸⁹

En motpol till Karl Oskars strävsamhet finns i skildringen av de indianer som bor i omgivningarna. Karl Oskar är helt oförstående inför ”hedningafolkets” sätt att leva:

Själva var indianerna för lata för att bruka jorden. De vita kallade indianen Latman. Och när han inte själv ville bryta åker, så kunde han ingenting säga, om andra kom hit och gjorde det i hans ställe. De som odlade upp jorden skulle ha rätten till den före någon annan [---].⁹⁰

Här ställs ett jordbruksparadigm i motsats till en livsform som inte bygger på det som Morton benämner agrilogistik, det vill säga att i accelererande form odla och lagra spannmål för framtiden. Karl Oskar ser – med en antropocentrisk blick – som sin välsignade uppgift att förvalta naturen och skatta den på de gåvor som Gud gett människan. De som inte förmår detta får träda tillbaka.

PRODUKTIVITETENS BLICK

Det mest påtagliga exemplet på Karl Oskars strävan efter tillväxt är de årliga rapporter om avkastning som Moberg lägger in i berättelsen. Liljestrand har också i *Mannen i skogen* visat att detta var något som Moberg själv ägnade sig åt. Han bokförde noggrant alla sina inkomster. Han beskrivs som en entreprenör, som strängt bevakade sina ekonomiska intressen och betraktades av omgivningen som ”näring”.⁹¹

Första året för den svenska familjen vid Ki-Chi-Saga är hårt. Mjölet tar slut och Karl Oskar blir tvungen att i ett dramatiskt avsnitt i slutet av *Invandrarna*, där han riskerar sitt liv, gå hela den långa vägen fram och tillbaka till Stillwater för att köpa mjöl för sina sista pengar.⁹² Efter två år har han dock redan brutit tio engelska tunnland, *acers*,⁹³ men ser otåligt ut över den ännu obrutna jord vars skyldighet är att tjäna honom:

Om han hade haft dragare till plöjning, så att han kunnat utvidga sin åker raskare. Här låg omkring honom den stora slätten bevuxen med vildgräs som bara dög till hö. Hur mycket mer skulle den inte ge honom, om den bar säd! Och den hade legat här i träde och vilat sig sedan skapelsens dag. Odlares var kommen, och den tid var sannerligen inne då jorden här var skyldig att ge bröd åt människorna.⁹⁴

I sin almanacka för Karl Oskar bok över avkastningens ökning. Första årets skörd, 1851, gav 18 bushel råg, 11 bushel korn och 32 bushel potatis. Andra året blev det 24 bushel råg, 16 bushel korn och 48 bushel potatis. ”Dito 1853 bärjade jag 38 bussel [bushel] Råg, 26 bussel [bushel] Korn och 69 bussel [bushel] Potater, dito mått;”⁹⁵ Tio år efter ankomsten till Minnesota, 1860, berättar han i ett brev hem till systemen i Sverige: ”Jag vill icke skräppa men setter jag min Ställning här i jämbredd med de besuttna Böndernas därhemma så är den God. Sistlidne Hösten bärjade jag 125 Bushels corn, 73 Bushels wete änd 51 bushels Råg, allt rågat mått, Jag har därtill köpt mig Häst.”⁹⁶

I den avslutande romanen, *Sista brevet till Sverige*, är Karl Oskar gammal och trött, men kan med tillfredsställelse se hur sönerna tagit över den nu blomstrande verksamheten. Året är 1875 och han blickar tillbaka på ett gott livsverk. Han hade redan 1865 brutit 140 av de 160 *acres* som han köpte vid ankomsten 1850, och som han betalat av 1854.⁹⁷ Det sista han gör i livet är att ta sig an den mark som återstår att odla. Här är det inte sten som i Korpamoen som utgör motståndet, utan några gamla ekar som trotsar Karl Oskars starka vilja. Det blir en hård kamp som han slutligen vinner. All den mark han äger bär därefter direkta spår av hans hand. Det är en brutal och mycket symbolisk bild av en antropocen tidsålder:

Ekedungen på udden öster om huset stod ännu kvar och upptog 20 *acres* av djup svartmylla, där säd kunde växa. Under tio väntans år hade Karl Oskars ögon betraktat detta markstycke. Men det kom en mild och vacker odlarehöst, som skulle bli dungens sista: De stora ekarnas tid var ute. Det hade åtgått lång tid för odlaren att göra upp planen för sitt anfall mot ekedungen. [...] Odlaren hade räknat ut hur han skulle gå tillväga, han visste hur han skulle bära sig åt för att bereda marken till åker: Jätetränen skulle ryckas upp med sina rötter.”⁹⁸

Karl Oskar har dessutom utökat sin djurbesättning succesivt under åren och har varit med om att bygga ett samhälle med bostäder, kyrka och skola: ”Jag är i bergade omständigheter och behöfwer icke grufwa mig för mitt daglia Bröd. Allting har varit på oppgång sedan Kriget lyktade. Pengaställningen har rätat opp sig. Wår Farm gifwer plenty of Grödor änd wi säljer vårt wete till goda Marketts Priser.”⁹⁹

Det är lockande att läsa just formuleringen om den uppgång som skett efter det amerikanska inbördeskriget som en hänvisning också till Mobergs samtid.¹⁰⁰ Han påbörjade arbetet med romanserien ett par år efter krigsslutet 1945, och avslutade det i slutet av 1950-talet. Han har då fått ta del av början på den mest

kraftfulla ekonomiska utvecklingen i mänsklighetens historia. Men romanserien skrevs och lästes även under en specifikt svensk framgångsepok: välfärdsstatens uppbyggnad. Sverige och folkhemsbygget var starkt amerikainspirerat från 1930-talet och framåt, och Karl Oskars bosättning kan också tolkas som en möjlig svensk ekonomisk och social utveckling. Moberg gestaltar i sin utvandrarsvit, som Liljestrand upprepat påpekar, både en kritik mot Sverige och en hyllning till USA. Men det finns också en koppling mellan Sverige och Amerika av utopisk natur. I ett brev till systemen hemma i Sverige låter Moberg Karl Oskar skriva: ”Det kunde blifwa en annan Ordning i Swerje [---].”¹⁰¹

Ända fram till sista sidan mäter Karl Oskar det han ser med produktivitetens blick. Den enda makt han inte råder över är vädret. Han tittar med viss oro upp mot kvällshimlen och ser att det är väderomslag på gång. Men ännu ”svävade tunna, ullvita moln över klara, blåa fält.” Det är ”torkmoln”.¹⁰² Och det sista han vilar sin blick på innan han går in är kärvarna på åkern: ”Höga och skulderbreda reste sig vetes kylarna med sina hattkärvar. Sädens tunga, fullmatade ax glimmade som gyllene stenar i kvällens sista ljus.”¹⁰³ Det är sig själv han ser: den potente mannen. Naturen är bara en spegling av människan.

FÖLJA MED STRÖMMEN

Karl Oskar Nilssons arbete med jorden och hans ambition att skapa en allt högre tillväxt är jämförbar med Knut Torings utopi om en modern landsbygd. Utvandrareposet kan läsas som en allegori om den svenska landsbygdens utveckling – en allegori vars symboliska plan står att finna i 1930-talstrilogin. Vilhelm Mobergs vänder sig visserligen i Toringsviten mot mycket av det moderna livet och hans intention är subversiv; han vill riva ner och bygga nytt, han vill gå mot strömmen, vandra den smala vägen. Men han håller sig trots det huvudsakligen inom modernitetens ramar och blir indirekt en företrädare för det

folkhemsbygge han delvis vände sig mot. Genom en rationell inriktning på jordens avkastning gör Moberg både Knut och Karl Oskar till representanter för en modern jordbrukspolitik som ingick som en självklar del i välfärdsutvecklingen, men som vi idag vet kom att få negativa konsekvenser inte bara för landsbygdens befolkning utan även för naturen.

Båda romansviterna kan sägas gestalta ett Sverige som av nödvändighet arbetar för att öka sitt välstånd. Jordbruksutvecklingen är ett medel för att klara av att försörja både en avfolkad landsbygd och en växande stadsbefolkning. Men romanerna om Karl Oskars strävsamma arbete kan också sägas skapa en bild av ett modernt samhälle där tillväxten har blivit ett mål

i sig. Karl Oskars kamp för att erövra de sista tunnlandens svartmylla är en kamp som på intet sätt är nödvändig för hans försörjning. Den är en individuell kamp mot naturen där syftet är att manifesteras vilja, kraft och makt. Han ställer sig inte frågan om han behöver denna svartmylla. Han ställer sig inte frågan om eken bör få behålla den. Han ställer sig inte frågan om eken kanske behöver den bättre. Det är miljöetiska frågor som Karl Oskar är oförmögen att ställa. Han är sig själv nog. Han kan inte se bortom människans djupt rotade föreställning om att behärska naturen för sina egna syften. Här vandrar Moberg den breda vägen. Här följer han med strömmen in i det moderna Sverige.

NOTER

1. Vilhelm Moberg, *Invandrarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1952, s. 311.
2. Vilhelm Moberg, *Utvandrarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1949; *Invandrarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1952; *Nybyggarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1956; *Sista brevet till Sverige*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1959.
3. Se bl.a. SOU 1938:15: *Betänkande angående landsbygdens avfolkning*, Stockholm, 1938.
4. Moberg, *Utvandrarna*, s. 91.
5. Moberg, *Utvandrarna*, s. 32–35.
6. Vilhelm Moberg, "Vi och vår jord", i *Dagens Nyheter* 4 september 1940.
7. Som tydligast framställs Mobergs Sverigekritik i Anna-Karin Carlstoft Bramell, *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuella diktning*, diss. Stockholm: Carlssons, 2007.
8. För tanken om "naturen som försörjningsbas", se Ella Ödman, Eivor Bucht och Maria Nordström, *Vildmarken och välfärden. Om naturskyddslagstiftningens tillkomst*, Stockholm: Liber förlag, 1982, s. 147.
9. Vilhelm Moberg, *Sänkt sedebetyg*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1935; *Sömnlös*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1937; *Giv oss jorden!*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1939.
10. Så ser även Gunnar Eidevall det. Han skriver kort i *Berättaren Vilhelm Moberg*, Stockholm: Norstedts, 1976, s. 34: "Den unge bonden i Värplöjning som tjänar Livet självt återkommer som Knut Töring på 1950-talet och som Karl Oskar på 1950-talet."
11. Se Carlstoft Bramell, *Vilhelm Moberg tar ställning*.
12. Ola Holmgren, *Emigrant i moderniteten. Vilhelm Mobergs mansfantasier*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposium, 2005.
13. Johan Svedjedal, "Lidandet och lyckan. Intellekтуella i Vilhelm Mobergs trettioårsromaner", i Johan Svedjedal, *Tänkta världar*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2004, s. 70. Finns även i Johan Svedjedal, *Gurun och grottmannen och andra litteratursociologiska studier*, Stockholm: Gedin, 1996.
14. Jens Liljestrand, *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie*, diss. Stockholm: Ordfront, 2009; Jens Liljestrand, *Mannen i skogen. En biografi över Vilhelm Moberg*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2018.
15. Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 230.
16. Vilhelm Moberg, "Brod", i *Berättelser ur min levnad*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1968, s. 25. "Brod" var ursprungligen publicerad i Fabian Månsson (red.), *Ansikten. Självbiografiska skisser*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1932.
17. Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 360.
18. Sverker Sörlin, *Naturkontraktet. Om naturumgängets idéhistoria*, Helsingborg: Carlssons Bokförlag, 1991, s. 26.
19. Cheryll Glotfelty och Harold Fromm, *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*, Athens: University of Georgia Press, 1996.
20. Se t.ex. Greg Garrard, *Ecocriticism* (2004), London: Routledge, 2012.
21. Olle Torpman, *Miljöetik. Från problem till lösning*, Lund: Studentlitteratur, 2018, s. 79–82.
22. Torpman, *Miljöetik*, s. 62–70.
23. Garrard, *Ecocriticism*, s. 16.
24. Garrard, *Ecocriticism*, s. 18.
25. Garrard, *Ecocriticism*, s. 18.
26. Lynn White Jr, "The Historical Roots of Our Environmental Crisis", i Glotfelty och Fromm, *The Ecocriticism Reader*.
27. White, "The Historical Roots of Our Environmental Crisis", s. 10.
28. White, "The Historical Roots of Our Environmental Crisis", s. 11.
29. Tore Frängsmyr, *Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och*

- utopier i västerländsk tanketradition* (1980), Falköping: Allmänna förlaget, 1990.
30. Frängsmyr, *Framsteg eller förfall*, s. 232.
 31. Frängsmyr, *Framsteg eller förfall*, s. 40.
 32. Frängsmyr, *Framsteg eller förfall*, s. 84.
 33. Sörlin, *Naturkontraktet*, s. 62ff.
 34. Sörlin, *Naturkontraktet*, s. 45.
 35. Timothy Morton, *Dark Ecology. For a Logic of Future Coexistence* (2016), New York: Columbia University Press, 2018. En översiktlig framställning av begreppet agrilogistik finns i följande nätpublicerade essä: Timothy Morton, "What is Dark Ecology?", www.changingweathers.net/en/episodes/48/what-is-dark-ecology (Sidan hämtad 27 augusti 2018).
 36. Morton, *Dark Ecology*, s. 37.
 37. Morton, *Dark Ecology*, s. 5.
 38. Sverker Sörlin diskuterar detta utförligt i *Antropocen. En essä om människans tidsålder*, Stockholm: Weylers, 2017.
 39. Sörlin, *Antropocen*, s. 124–159.
 40. Sörlin, *Antropocen*, s. 23.
 41. Sörlin, *Antropocen*, s. 22–24
 42. Thomas Melin, "Slutligen kommer skogens ogräs till heders. En ekokritisk analys av Vilhelm Mobergs *Din stund på jorden*", kandidatuppsats, Högskolan Dalarna, 2015. <http://du.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A844034&dswid=6366>; Lina Nilsson, "Det var en tyst kamp. En ekokritisk analys om utvandring och föränderliga system i Vilhelm Mobergs *Utvandrarna*", kandidatuppsats, Linnéuniversitetet, 2014. www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A813607&dswid=6335 (Sidorna hämtade 27 augusti 2018).
 43. Svedjedal, "Lidandet och lyckan"; Se kapitlet "Staden T/R. Vilhelm Mobergs två trettiotalssviter", i Anna Williams, *Tillräde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2002.
 44. Holmgren, *Emigrant i moderniteten*, s. 171.
 45. Holmgren, *Emigrant i moderniteten*, s. 173.
 46. Gunnar Eidevall, *Vilhelm Mobergs emigrantepos. Studier i verkets tillkomstshistoria, dokumentära bakgrund och konstnärliga gestaltning*, diss. Stockholm: Norstedts, 1974.
 47. Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 359.
 48. Svedjedal och Williams har i sina analyser lyft fram olika aspekter på detta. Båda betonar Knut Torings oförmåga att utvecklas intellektuellt i staden.
 49. Om grunddragen i det sena 1800-talets civilisationskritik, se t.ex. Georg Simmel, *Die Grosstädte und das Geistesleben* (1903), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006.
 50. Vilhelm Moberg, *Sömnlös* (1937), Stockholm: Bonniers, 1975, s. 50. Det är denna upplaga som kommer att användas i det följande.
 51. Moberg, *Sömnlös*, s. 22.
 52. Johan Norberg, *Motståndsmannen Vilhelm Moberg*, Göteborg: Timbro, 1997, s. 288.
 53. Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 176.
 54. I flera statliga utredningar som görs om landsbygdens problem under 1930-talet är kvinnofrågan av hög prioritet. Mellan 1930 och 1939 flyttade 13,5 % av de ogifta kvinnorna från landsbygden till städerna. Av de ogifta männen var det endast 4,8 %. Kvinnor i Kronbergs län, som Moberg gestaltat, lämnade landsbygden i högre grad än i övriga Sverige. SOU 1938:15: *Betänkande angående landsbygdens avfolkning*, s. 144ff.
 55. Enligt Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 229, gick Ivar Harrie så långt att han i brevpolemik med Vilhelm Moberg ansåg att Betty var representant för en totalitär utopi som rymdes inom Blut- und Boden-strömningen. Mobergs brev i polemiken med Harrie finns i Jens Liljestrand (red.), "Om Gud vill och hälsan varar". *Vilhelm Mobergs brev 1918–1949*, Stockholm: Vilhelm Moberg-sällskapet och Carlssons Bokförlag, 2007, s. 165–171.
 56. Moberg, *Sömnlös*, s. 218.
 57. Iréne A. Flygare, "Svenska småbruk. Ett bestående inslag på landsbygden", i Hans Antonson och Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier av de areella näringarnas geografi och historia*, Stockholm: Enheten för de areella näringarnas historia, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Skogs- och Lantbrukshistoriska meddelanden nr 53, 2001; Mats Morell, *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945*, Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg, 2001, s. 36. Detta verk ingår som Band 4 i Janken Myrdal (red.), *Det svenska jordbrukets historia*, Band 1–5, Stockholm: Natur & Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg, 1998–2003.
 58. Morell, *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945*, s. 222–225.
 59. SOU 1946:70: *Betänkande med förslag till lag om sambruksföreningar*, Stockholm, 1946.
 60. Se följande statliga utredningar: SOU 1927:12; SOU 1930:2; SOU 1930:4; SOU 1931:6; SOU 1932:10; SOU 1932:12; SOU 1933:33; SOU 1936:39.
 61. Iréne A. Flygare och Maths Isacson, *Jordbruket i välfärds-samhället 1945–2000*, Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg, 2003. Detta verk ingår som Band 5 i Janken Myrdal (red.) *Det svenska jordbrukets historia*, Band 1–5, Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg 1998–2003. Se även Erland Mårald, "Kunskap i jordbrukets tjänst", i Hans Antonson och Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900*, Stockholm: Enheten för de areella näringarnas historia, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Skogs- och Lantbrukshistoriska meddelanden nr 53, 2001.
 62. Vilhelm Moberg, *Bondeåret*, Stockholm: Bokförlaget Fabel, 1966, s. 14.
 63. Moberg, *Bondeåret*, s. 30.
 64. Erland Mårald, *Jordens kretslopp. Lantbruket, staden och den kemiska vetenskapen 1840–1910*, diss. Umeå: Umeå universitet, 2000, s. 6.
 65. Ludvig Nordström, A.-B. *Nord-Europas förenade bönder. Skildringar ur svenska nationens liv*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1931, samt samme författares *Bonde-Nöden*, Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag, 1933.
 66. Nordström, A.-B. *Nord-Europas förenade bönder*, s. 173ff.
 67. Magnus von Platen, *Den unge Vilhelm Moberg. En levnadsteckning*, Stockholm: Bonnier, 1978, s. 284ff.

68. Vilhelm Moberg, A. P. Rosell, *bankdirektör*, Stockholm: Bonnier, 1932.
69. Moberg, *Sömlös*, s. 350f.
70. Se t.ex. Lars Trädgårdh och Henrik Berggren, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm: Norstedts, 2006.
71. Huvudpersonerna i alla Vilhelm Mobergs romaner är manliga. Den manlighetsdiskurs Moberg verkade i under hela sitt författarliv blir tydlig i Holmgrens undersökning av de "mansfantasier" som Moberg iscensätter i sina skönlitterära verk. Det blir på ett personligt plan också påtagligt i Liljestrands biografi, där det flera gånger påtalas att Moberg umgås i uteslutande manliga kretsar. Se t.ex. Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 166–169. Även Ebba Witt-Brattström poängterar i *Moa Martinson. Skrift och drift i trettioalet*, diss. Stockholm: Norstedts, 1989, s. 181, att det under 1930-talet skrevs "hjälpöväckande många 'mansromaner'". Där inkluderar hon bland annat *Sömlös*.
72. Moberg, *Sänkt sedebetyg*, s. 113–119.
73. Moberg, *Sänkt sedebetyg*, s. 439.
74. Allen Carlson, *Nature and Landscape. An Introduction to Environmental Aesthetics*, New York: Columbia University Press, 2009, s. 99–105.
75. Elin Wägner och Elisabeth Tamm, *Fred med jorden* (1940), Stockholm: Arkturus förlag, 1985.
76. Wägner och Tamm, *Fred med jorden*, s. 19f.
77. Wägner och Tamm, *Fred med jorden*, s. 19f.
78. Vilhelm Moberg, "Mordet på landskapet", i *Otrons artiklar*, Göteborg: Författarförlaget, 1973, s. 73. Ytterligare en miljöpolitisk text som bör nämnas är det tillägg Moberg gör till "Brodd" i *Berättelser ur min levnad*, Stockholm: Bonniers, 1968, s. 25–28, där han visar att han påverkats av utvecklingen och av 1960-talets begynnande miljöförstörelsebatt.
79. Vilhelm Moberg, "Vi och vår jord", i *Dagens Nyheter* 4 september 1940.
80. Moberg, "Vi och vår jord".
81. Moberg, "Vi och vår jord".
82. Moberg, "Vi och vår jord".
83. Moberg, *Utvandrarna*, s. 32.
84. Moberg, *Utvandrarna*, s. 31.
85. Moberg, *Utvandrarna*, s. 31f.
86. Moberg, *Utvandrarna*, s. 34.
87. Moberg, *Utvandrarna*, s. 37.
88. Moberg, *Utvandrarna*, s. 145.
89. Kopplingen mellan moderniteten och Karl Oskars strävan efter ständig utveckling har inte uttryckligen uppmärksammats i tidigare forskning. Liljestrand har dock gjort en intressant analys av de ständiga husbyggena som "motorn i Karl Oskars framåtskridande rörelse". Han kopplar där husbyggandet till en amerikansk nationalistisk metaforik. Se Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 524.
90. Moberg, *Invandrarna*, s. 361.
91. Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 103.
92. Moberg, *Invandrarna*, s. 477–500.
93. En acre motsvarar ca 4000 kvm.
94. Moberg, *Nybyggarna*, s. 82.
95. Moberg, *Nybyggarna*, s. 139. En US bushel motsvarar 35 liter.
- Rymdmättet för säd i Sverige har traditionellt varit tunna som omfattar 100 liter.
96. Moberg, *Nybyggarna*, s. 627.
97. Moberg, *Sista brevet till Sverige*, s. 250; Moberg, *Nybyggarna*, s. 241.
98. Moberg, *Sista brevet till Sverige*, s. 298.
99. Moberg, *Sista brevet till Sverige*, s. 310f.
100. Liljestrand har i *Mobergland* och i *Mannen i skogen* tolkat utvandrarsviten med utgångspunkt i Mobergs samtid. Han har dock inte satt Karl Oskars strävsamhet i samband med den ekonomiska utvecklingen efter andra världskriget, utan uppehållit sig vid tolkningar av Mobergs förhållande till USA och en kalla kriget-kontext. Den ekonomiska utvecklingen efter kriget har heller inte lyfts fram av Holmgren.
101. Citerat efter Liljestrand, *Mannen i skogen*, s. 532.
102. Moberg, *Sista brevet till Sverige*, s. 355.
103. Moberg, *Sista brevet till Sverige*, s. 355.

SUMMARY

The Countryside, Nature, and Swedish Agrarian Policies. Vilhelm Moberg from an Eco-Critical Perspective

This study applies an eco-critical perspective on the agrarian utopia Vilhelm Moberg depicts in his fictional works. His autobiographical novels about Knut Toring from the 1930s and his emigrant series from the 1950s are put in the foreground. (*Sänkt sedebetyg* 1935, transl. *Memory of Youth* 1937; *Sömlös* 1937, "Sleepless", not translated into English; *Giv oss jorden!* 1939, transl. *The Earth is Ours* 1940; *Utvandrarna* 1949, transl. *The Emigrants* 1951; *Invandrarna* 1953, transl. *Unto a Good Land* 1954; *Nybyggarna* 1956, transl. *The Settlers*; *Sista brevet till Sverige* 1959, transl. *The Last Letter Home* 1961).

These works can be read as variations on a theme which occupied Moberg throughout his life as a writer: the loss of rural Sweden. The study focuses on Moberg's utopian concepts of how the countryside could be saved. The solution lies in increased productivity and growth. In both his fictional and journalistic works Moberg has come forward as a critic of modernity in general and more specific the emerging Swedish welfare state, the so called "Folkhemmet". But the study argues that Moberg's novels, paradoxically enough, in certain respects are compatible with Swedish agrarian policies in the middle of the 20th century and the ideological ideas underpinning "Folkhemmet", with development, progress and growth as overriding goals. The eco-critical perspective puts this policy of growth in a historical and anthropological and ideological context, aiming to show that nature in the works of Moberg is primarily seen as a resource for man. Nature is a bottomless source of riches, and man is assigned to manage it.

Keywords: Vilhelm Moberg, ecocriticism, agriculture, countryside, The Emigrants